

Küçükler, Yüksel, “Mondros Mütarekesi Sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Durum ve Erzurum Kongresi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 6/10, ss.245-257. DOI: 10.31765/karen.849342

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ’NDEKİ DURUM VE ERZURUM KONGRESİ*

Yüksel KÜÇÜKER**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE

✉ ykucuker@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-0243-2961

Anahtar Kelimeler: Erzurum Kongresi, Doğu Karadeniz, Millî Mücadele, Pontus.

Keywords: Erzurum Congress, Eastern Black Sea, National Struggle, Pontus.

Öz: Osmanlı Devleti girdiği son savaş olan Birinci Dünya Savaşı’nı dramatik bir şekilde kaybetmiştir. Bundan sonraki süreçte Osmanlı topraklarının geleceğinin nasıl şekilleneceği tartışmaları başlamıştır. Mondros Mütarekesi bu konuda birtakım ipuçları vermiştir. Bu mütareke birtakım muğlak hükümleri itibariyle Anadolu’yu gelecekteki işgalere karşı savunmasız bırakacak bir zemin hazırlamaktaydı. Mütareke sonrası yaşanan otorite boşluğu Anadolu’nun birçok bölgesinde olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesi’nde de kargaşa ortamına neden olmuştur. Ermeniler ve Rumlar aldıkları dış desteğin de etkisiyle buldukları bölgelerde ayrılıkçı faaliyetlere girişmişlerdir. Buna karşın bu bölgelerde yaşayan Müslüman ahali hem bu ayrılıkçılara hem de olası işgal girişimlerine karşı mücadele etme yolunu seçmişlerdir.

Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde Pontus ve büyük Ermenistan devletlerinin kurulacağı yönündeki çabaların artması üzerine bu bölgelerin en önemli direniş örgütleri olan Vilâyet-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti’nin Erzurum şubesiyle Trabzon Muhâfazası Hukuk Cemiyeti 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum’da ortak bir kongre düzenlemişlerdir. Erzurum Kongresi’nde ele alınan konular arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki gelişmeler önemli yer tutmuştur. Bu durum kongre beyannamesine de yansımıştır. “Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı’nın doğu vilâyetlerinin hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı; bölgedeki Müslümanların öz kardeş sayıldığı; her türlü işgal ve müdahalenin Pontus ve Ermeni devleti kurulması amacına yönelik sayılacağından birlikte savunma ve direnme esasının benimsendiği” gibi beynamede yer alan maddeler bu açıdan önemlidir.

Erzurum Kongresi’yle teşkilatlanarak ivme kazanan Millî

Geliş Tarihi / Received Date: 26.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2020

Mücadele hareketi Anadolu'daki işgal girişimlerine ve bölgesel isyan hareketlerine karşı kısa süre sonra başarılı neticeler almaya başlamıştır. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontusçu çetelerle de mücadele edilmiş ve 1921 senesi sonu itibariyle de bu mesele kapanmıştır. Bu makalede Erzurum Kongresi merkeze alınarak Mondros Mütarekesi sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki durum genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

THE SITUATION IN THE EASTERN BLACK SEA REGION AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE ERZURUM CONGRESS

Abstract: The Ottoman Empire lost the First World War, which was its last war, dramatically. In the following period, it was discussed how the future of the Ottoman lands would be shaped. The Armistice of Mudros gave some clues on this issue. This armistice was preparing a ground that would leave Anatolia vulnerable to future invasions, due to some vague provisions. The authority gap experienced after the armistice caused an environment of turmoil in the Eastern Black Sea Region as well as in many regions of Anatolia. Armenians and Greeks, with the effect of foreign support, engaged in separatist activities in their regions. On the other hand, the Muslim people living in these regions chose to fight against both these separatists and possible invasion attempts.

Upon the increase of efforts to establish Pontus and the great Armenia states in the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions, the Erzurum branch of the Vilâyat-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti and the Trabzon Muhâfaza-i Hukuk Cemiyeti organized the Erzurum Congress in Erzurum between 23 July and 7 August 1919. Among the topics discussed in the Erzurum Congress, events in the Eastern Black Sea Region had an important place. This situation was also reflected in the congress declaration. The articles in the declaration such as "the impossibility of Trabzon Province and Canik Sanjak with the eastern provinces to be separated from each other and from the Ottoman community for no reason and excuse; the Muslims in the region were regarded as real brothers and because all kinds of occupation and intervention will be considered as aimed at the establishment of a Pontus and Armenian state the principle of defense and resistance against it" were important in this respect.

The National Struggle Movement, which gained momentum by being organized with the Erzurum Congress, started to get successful results in a short time against the invasion attempts and regional rebellion movements in Anatolia. In this context, it was also fought against Pontus gangs in the Eastern Black Sea Region and this issue was closed by the end of 1921. In this article, the situation in the Eastern Black Sea Region after the Armistice of Mudros has been evaluated in general terms by taking the Erzurum Congress into the center.

Giriş

30 Ekim 1918 Anadolu'nun yakın geleceğinin şekillenmesini sağlayacak sürecin fitilinin ateşlendiği tarihtir. Bu tarihte imza altına alınan Mondros Mütarekesi, içeriği itibariyle Osmanlı İmparatorluğu açısından artık yolun sonuna gelindiğinin tasdik edildiği bir vesika niteliğindedir. Mondros Mütarekesi, her şeyden önce ağır sayılabilecek hükümleri ile dikkat çekmektedir. Silahlı çatışma ortamının sona ermesinin emredildiği maddelerin yanı sıra esirlerin karşılıklı değil de tek taraflı serbest bırakılması gibi maddeler itibariyle eşit olmayan bir anlayışla hazırlanan mütareke metni bu haliyle daha ziyade bir dikte metni niteliği taşımaktaydı. Dahası, müttefiklerin güvenliklerinin tehlikeye düşmesi durumunda istedikleri yeri işgal etme hakkının yer aldığı 7. madde Anadolu'nun tümünün işgal edilmesi için uygun bir zemin hazırlamaktaydı.¹

Yalnız bir siyasi otoritenin ortadan kalktığını zımnen kayıt altına almakla kalmayıp aynı zamanda Anadolu'nun asırların şekillendirdiği toplumsal yapısının dönüşümüne de kapı aralayacak bir muhteviyata sahip olan bu mütareke metni, yaklaşık dört sene sürecek olan bir direniş hareketinin de piminin çekildiği belge olarak tarihte yerini almıştır. Bu yönüyle 30 Ekim 1918 tarihi Anadolu'da zuhur edecek olan Millî Mücadele fikriyatının çıkış/hareket noktası olarak da değerlendirilebilir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da tarihin akışı hızlanmıştır. Mütare-

¹ Baykara, 1985: 31.

keyi takip eden birkaç sene asırların getirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal birikimlerin tarumar edilmesine yetmiştir. Tarihin dünyanın bu bölgesi açısından oldukça dramatik gelişmeleri kaydettiği bu dönemde, Anadolu işgallere ve isyan hareketlerine karşı çetin bir sınavdan geçmiştir. Anadolu toprakları belki de daha önce hiç olmadığı kadar çok sayıda yabancı devletin işgal tehdidinde ve isyan hareketlerine bu birkaç sene içinde muhatap olmuştur.

Mütarekenin imzalanmasının hemen sonrasında müttefik güçler mütareke hükümlerini derhal uygulamaya başladılar. Musul 8 Kasım 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edildi. 6-12 Kasım 1918 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlara el konuldu. 12 Kasım'da Fransız tugayının getirildiği İstanbul'a, ertesi gün içinde 4 Yunan gemisinin de yer aldığı müttefik güçlere ait 55 gemiden oluşan donanma demirledi. Fransızlar 14 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal ederken, İngilizler de 24 Aralık 1918 tarihinde Batum'u işgal ettiler.²

Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlar içeren maddeleri ve bu maddelerin sahada bir bir yürürlüğe konulmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan işgal ortamı, Anadolu'da buna karşı bir mücadele ruhunun doğmasını da beraberinde getirmiştir. Askeri mücadele Kuvayi Milliye hareketleri şeklinde, fikri mücadele ise "Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve Muhafaza-i Hukuk" isimleri altında vücut bulmuştur. Bu şekilde örgütlenen mücadele iradesi kısa sürede birçok bölgeye teşmil olacak şekilde etkinliğini artırmaya başlamıştır.

1. Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Etkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında doğu cephesinde Rusya'ya karşı alınan mağlubiyet sonrası Rusya hızlı ve etkili bir şekilde Doğu Karadeniz'in kıyı bölgeleri ile Anadolu'nun doğusundaki bölgelerde işgal faaliyetlerine başlamıştı. Rusların bu şekilde başta Trabzon ve Erzurum olmak

üzere bölgeyi büyük oranda işgal altına almasıyla birlikte örgütlenen Ermeni ve Rum çeteleri, bu yeni durumdan yararlanarak Rus işgali altına giren bölgelerde kargaşa çıkarmaya ve bozgunculuk yapmaya başlamışlardı. Bölgede yaşayan Müslümanlar bu süreçte büyük acılar yaşamıştı. Yüzbinlerce Müslüman mülteci durumuna düşerken Ermeni ve Rum çeteleri de Ruslardan aldıkları destek ve cesaretle taşkınlıklarını artırdılar. Fakat bu durum çok uzun sürmedi. Zira Rusya'da yaşanan Bolşevik ihtilalin o sırada savaşta olan Rusya'nın sahadaki durumuna yansması ile süreç çok farklı gelişmiştir. Kademeli olarak bütün cephelerden çekilen Rus birliklerinin bıraktığı boşluk Türk birlikleri tarafından doldurulmaya başlanmıştır.

Rusya'nın 18 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı Erzincan Mütarekesi Rusların Anadolu'da işgal altında tuttuğu yerlerden çekilmesini emrediyordu.³ Böylece en büyük destekçilerinden mahrum kalan Ermeni ve Rum çeteler de dağılma sürecine girmiş oldular. Rusların çekilmesiyle birlikte bölgede bulunan Rum ve Ermeni silahlı güçlerin faaliyetleri bir süreliğine azalmaya başlamıştır.

Doğu cephesinde yaşanan bu gelişmelerle birlikte buradaki tehdit bir süre ötelenmiş oldu. Osmanlı Devleti açısından savaşı nihayete erdiren Mondros Mütarekesi'nde yer alan sakıncalı/muğlak maddeler bu bölgede umutları azalan ayrılıkçı Ermeni ve Rumlara yeniden umut aşlamıştır. Nitekim müttefik güçlerin mütarekenin 7. ve 24. maddelerinde güvenliklerini tehdit altında gördükleri bölgeleri ve gerek görmeleri durumunda Doğu Anadolu'yu işgal edebileceklerine⁴ yönelik ele geçirdikleri haklarla yakın gelecekte büyük Ermenistan ve Pontus devletlerine göz kırptığı açıktı. Doğu Karadeniz bölgesinde başlayan hareketlilik bu süreç için uygun ortamın oluşmaya başladığının işaretiydi.

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesini sorgulanır kılmıştır.

² Demirbaş, 1985: 1118.

³ Beyoğlu, 1999: 485.

⁴ Ezherli, 1998: 3, 4.

Mütarekenin imzalanmasını müteakip Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde idare boşluğu ortaya çıkmış ve merkezî yönetimin geleceği tartışmaya açılmıştır. Birçok bölgede çeteler kurulması da mütareke sonrası ortaya çıkan bu yeni ortamın bir sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı'nı kapatacak antlaşmaların görüşülmesi amacıyla 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı, aynı zamanda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde hedefleri olan Ermeni ve Rumlar için de bir fırsat olarak görülmüştür.

Rus işgalinin yaşandığı dönemde çetecilik faaliyetlerinin zirveye çıktığı Doğu Karadeniz bölgesinde mütareke sonrası dönemde bu çeteler önceki tecrübelerinin de etkisiyle tekrar yer üstüne çıkmaya başladılar. Mondros Mütarekesi'ni izleyen 2 sene içinde Rum çeteleri Doğu Karadeniz bölgesinde çok sayıda Türk'ün ölümü, Türklere ait taşınmazların yakılması ve tecavüz olaylarının faili olmuşlardır.⁵ Bu bölgedeki çeteler içinde mütareke sonrasındaki dönemde Rusya'dan Anadolu'ya gelen Rum ve Ermeniler de yer almaktaydı. Yerel idarelerin müttefik güçlerin tepkisinden çekinmelerinden dolayı sessiz kalmalarının da etkisiyle bu çetelere katılanların sayısı günden güne artmaktaydı. Öyle ki Yunan işgallerinin başladığı dönemde bu bölgedeki Rum çetelerinin üye sayısı 25 bine kadar ulaşmıştı.⁶

Mütareke sonrası dönemde müttefik güçlerce özel yetkilerle Anadolu'ya gönderilen

teftiş subaylarının eylem ve söylemleri yakın gelecekte Anadolu'yu bekleyen sıkıntılı sürecin habercisiydi. Mütarekenin yol açtığı karışıklığın en yoğun yaşandığı bölgelerden olan Doğu Karadeniz'deki çok sayıda yerleşim yerine ulaşımda sorunlar baş göstermiş, buralarda yaşayanlar can ve mal güvenliği endişesi yaşamaya başlamışlardır.⁷ Bölgedeki gidişat müttefik güçlerin müdahalesi için uygun bir zemin sunmaya başlamıştı. İngilizlerin Osmanlı hükümetinden bölgede baş gösteren asayişsizliğe müdahale edilmesini talep etmesi üzerine buradaki gelişmelerin incelenmesi göreviyle Mustafa Kemal Paşa padişah iradesiyle bölgeye tayin edildi.

Mustafa Kemal Paşa, dokuzuncu ordu birlikleri müfettişi sıfatıyla Anadolu için oldukça sancılı bir dönemde, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gitmiş ve burada mütareke sonrası Anadolu'nun karşı karşıya olduğu acıklı duruma bizzat şahitlik etmişti. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ulaştıktan sora burada edindiği izlenimleri şifreli telgrafla sadaret makamına göndermiştir. Telgrafta Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından ayrı ayrı çeteler kurulduğunu ve bunların bölgede yaşanan asayişsizliğin temel kaynağı olduğunu ifade eden Mustafa Kemal, Müslüman çetelerinin siyasî bir niteliğinin olmadığına dikkat çekerken buna karşılık Rus işgali sürecinde oluşturulan Rum ve Ermeni çetelerin ayrılıkçı faaliyetler yürüttüğünü ifade etmiştir. Mütareke'nin bu bölgede bir Pontus hükümetinin kurulması fikrinin yayılmasına zemin hazırladığı, bu bağlamda

⁵ Tansel, 1991: 90.

⁶ Çapa, 2000: 54, 55.

Mütarekenin imzalanmasını takip eden altı ayda Trabzon'a sekiz binden fazla, 1919 Eylül'ü itibariyle de Giresun'a 525 göçmen gelmişti. *Türk İstiklâl Harbi I*: 172, 173; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*: Vsk. 277; Çapa, 1993: 14. Çetelerin oluşumunda bölgede görev yaptığı dönemde muhacirlerin bakımı ve ihtiyaçlarının karşılanması görevini üstlenen Yunan Kızılhaçı'nın da rolü bulunmaktaydı. Çetelerin teşkil edilmesi ve bir ihtilâl ortamına zemin hazırlanması noktasında faaliyet yürüten Yunan subaylar tarafından idare edilen Yunan Kızılhaçı göçmenler arasına karışan kişilerin çetelere katılımının sağlanmasında aktif rol üstlenmişlerdir. Gökçen, 2006: 285.

Dönemin Amerikan Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol Trabzon, Giresun, Samsun ve Zonguldak gezisine dair gözlemlerine yer verdiği raporunda Trabzon'a Rusya'dan önemli sayıda Rum taşındığını, yalnızca Samsun'a yerleştirilen Rumların 1300 olduğunu ve Novorissisk'te Trabzon'a gelmek üzere on bin Rum'un beklediği bilgisine yer vermiştir. Bristol bu göçlerle Samsun civarındaki eşkıyalık olayları arasında ilişki olduğunu ifade etmiştir. *Library of Congress Manuscript Division (LCMD), The Papers of Mark L. Bristol*, I: 22 Haziran 1919.

⁷ Miralay Mehmed Arif Bey, 1987: 12.

mütareke sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunu kendileri için fırsat bilen Rum çetelerin bu fikir etrafında birleştiği bilgisini veren Mustafa Kemal, Rum çetelerinin bu minvalde yaptıkları taşkınlıklardan korunmak amacıyla Müslüman ahalinin de Müslüman çetelerden yardım istemek zorunda kaldıklarını yazmıştır. Telgrafta mütareke sonrası Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki durumun bir özeti olacak şekilde; Rumların merkezî otoriteyi dikkate almadığı, buna karşın nüfus itibarıyla sancak genelinde ezici çoğunluğa sahip olan Müslüman ahalinin ise korku ve endişe içinde yaşadıkları tespitlerine yer verilmiştir.⁸

Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan ayrıldıktan sonra bölgede şahit olduğu durumla ilgili 19 Haziran 1919'da Amasya'dan 17. Kordü kumandanı olan Bekir Sami Bey'e gönderdiği istihbarat şifresinde "Pontus Cumhuriyeti kurulması gayesine yönelik teşkilat ve haince teşebbüsler zarar vereyecek bir hale getirildi" ifadesini kullanmak suretiyle bölgedeki durumun takipçisi olduğunu ortaya koymuştur.⁹

İngilizler de Karadeniz bölgesindeki gelişmeleri oldukça yakından ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda bölgedeki İngiliz temsilciler tarafından hazırlanan raporlar aynı zamanda Mondros Mütarekesi sonrasında bölgeye hâkim olmaya başlayan olumsuz havayı yansıtmaları ve İngilizlerin bölgedeki gelişmelere bakışlarını göstermesi bakımından önemlidir. İngiliz donanma şube amiri E.L. Spears tarafından 3 Temmuz 1919 tarihinde kaleme alınan gizli rapor, Trabzon ve Samsun bölgelerindeki gelişmelerle ilgili dikkat çekici bilgiler içermektedir. Buna göre; bölgedeki Rumlar cesaretlerini tekrar kazanarak savaşa devam etmekteydi. Türk köylerini yağmalayan komiteciler Rum köylüler tarafından desteklenmekteydi. Spears raporunda Trabzon'da etkili bir kontrol mekanizmasının olmaması sebebiyle Bolşevik casuslarının bölgeye giriş-çıkış yaptıkları bilgisine yer

vermiştir.¹⁰ 13 Temmuz 1919 tarihli bir başka raporda ise bölgedeki çetelerin yer yer faaliyetlerini sürdürdükleri, Samsun ve Amasya sancaklarındaki jandarmanın bu konuda etkisiz olduğu, bölge halkının güvenliğinin sağlanmasında devletin yetersiz kalması nedeniyle sivillerin silahlandığı ve çete mücadelelerinin yaşandığı yazılmıştır. İzmir'in Yunan işgaline uğramasının ve Trabzon ve Samsun sancaklarında bir Pontus devleti kurulması yönündeki Yunan iddialarının dillendirilmesinin bölgede Rumlara karşı tepkiyi artırarak ciddi bir yerel isyan ihtimalini ortaya çıkardığı da raporda geçen diğer bilgilerdir. Raporda, Ermeni ve Rum teşkilatlarının Anadolu'nun parçalanması yönündeki iddialarının bölgedeki Müslümanları tahrik ettiğini ve bunun da bölgede gergin bir psikolojik atmosferin doğmasına yol açtığı ifadelerine de yer verilmiştir.¹¹

Heathcote Smith tarafından İstanbul'daki komiserlik merkezine gönderilen "Pontus Cumhuriyeti" başlıklı raporda ise Samsun'daki Başpiskopos Damianos'un kurulması düşünülen Pontus Devleti'nin Rize'yi de içine alacak şekilde Trabzon'un doğusundan Sinop'a uzanan 80-150 mil ölçüğünde bir alana yayılması gerektiği düşüncesinde olduğu, bu düşüncenin sağlam bir temele dayandırılması ve Avrupa ve özellikle Amerika'nın dikkatinin bu meseleye çekilmesi amacıyla Güney Rusya'daki yarım milyon Rum'un Doğu Karadeniz'e sevk edilmesi ve bu bölgedeki Rum çetelerin karışıklıklara devam etmeleri için cesaretlendirmesi siyasetinin takip edilmekte olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Bu düşünce doğrultusunda oluşturulan çetelerin kendilerine "Pontus devleti ordusu" şeklinde hitap edilmesini istedikleri ve Damianos'un ülkenin huzuru için bu çetelerin silahlandırıldığı fikrinde olduğu da raporda yer alan diğer bilgilerdir.¹²

Anadolu'nun birçok bölgesindeki durum Doğu Karadeniz Bölgesi'nden pek de

⁸ Meram, 1969: 340-343.

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), 2003: 400.

¹⁰ Foreign Office (FO), 608/113, Kn. 14397, Dn. 385/1/16, 3 Temmuz 1919, s.179, 180.

¹¹ FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1288/M/1994, 13 Temmuz 1919, s.269-274.

¹² FO, 608/113, Kn. 17861, Dn. 385/1/16, 15 Temmuz 1919, s.250-252.

farklı değildi. Öte yandan Müttefik Güçler'in baskıları ve ayrılıkçı grupların taşkınlıkları aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde olduğu gibi Anadolu'nun genelinde bir kenetlenme ve direnme atmosferinin gelişmesini hızlandırmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'ya dayatılmak istenen her türlü oldu-bittiye karşı Samsun ve Amasya'da şekillenmeye başlayan millî bir mücadele kararlılığı, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanan kongreyle ete kemiğe bürünmüştür. Bu kongrede vereilecek millî mücadelenin genel çerçevesi ortaya konulmuştur. Erzurum'daki kongrede ele alınan konular arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşanmakta olan gelişmeler de önemli bir yer tutmuştur.

2. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Gelişmeler ve Erzurum Kongresi

Erzurum'da toplanan kongre, Millî Mücadele döneminin en önemli dönüm noktalarından biridir. Anadolu'nun geleceğinin seyrini değiştirecek mahiyette bir önem arz eden Erzurum Kongresi'nin düzenleme amacı Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte bölgede yaşayan

Müslüman ahalinin derinden hissetmeye başladığı korku, endişe ve tehdit ortamının ortaya çıkardığı yeni durumdu. Nitekim Doğu Anadolu'da Ermeni devleti, Doğu Karadeniz'de ise Pontus devletinin kurulma ihtimali artık her zamankinden daha yüksek sesle dillendirilir olmuştu. Dolayısıyla Trabzon ve doğu vilayetlerini Erzurum'da buluşturan bu kongrenin yapılması fikrinin yerel nitelikli Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti¹³ tarafından gündeme getirilmesi ve bu cemiyetlerin ortak çabalarıyla toplanması bu sürecin doğal bir sonucuydu.¹⁴

Merkezi Erzurum'da olan Onbeşinci Kolorunun komutanı olan Kâzım (Karabekir) Paşa Erzurum'da halk ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sevilen ve sayılan birisiydi. Bu ilgi onun Mondros Mütarekesi hükümlerine mesafeli olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁵ Kâzım Karabekir Paşa ordunun el konulmak istenen silahlarını korumak, dağıtılmak istenen birlikleri bir arada tutmak gayretindeydi. Doğu Anadolu'da

¹³ Erzurum coğrafi konumu itibariyle tehlikeye çok yakındı. Ermenilerin Erzurum'u alması burada yaşayan Türk-Müslüman ahali için felaket anlamına gelmekte. Bundan dolayı Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, İstanbul'daki doğulu eşraf ve aydınlar tarafından Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti isimli cemiyet kurulmuş ve 1919 Mart'ında da bu cemiyetin Erzurum şubesi teşkil edilmişti. Trabzon da Erzurum'la benzer kaderi yaşamıştır. Trabzon eşrafı da benzer tehditler nedeniyle Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Erdeha, 1975: 49.

¹⁴ Tanör, (1985): 1143.

Erzurum Kongresi'nin toplanması kararında bireysel birtakım girişimlerin de rolü olmuştur. Gümüşhane Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanı Zeki Bey İzmir'in işgal edilmesi üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne gönderdiği 19 Mayıs 1919 tarihli telgrafla olağanüstü bir kongre toplanması teklifinde bulunmuştu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 28 Mayıs tarihinde Trabzon'da düzenlediği kongreye Gümüşhane temsilcisi sıfatıyla katılan Zeki Bey, Rize temsilcisi Osman Nuri Bey'le birlikte kongreye sunduğu aşağıdaki karar teklifi ile Pontus ve Ermeni meselelerine de atıfta bulunarak silahlı mücadele yönteminin benimsenmesini ve Erzurum'da bir kongre yapılmasını teklif etmiştir".

"Kongre Riyasetine Her vilâyet merkezinde ufak tefek sızıntılarla kopan feryâd, memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olmaz. Memleketi mahallî teşekküller değil gâlip devletlerin, ihtirasları iştihâlarından kurtarmak, bu hâlimiz ile içimizde bazı unsurların aldığı vaziyet bile yumuşatacak bir halde değildir.

İzmir'in feci âkıbeti de bunu bize gösterdi. Tek başına bir vilâyet, bâhusus sâhil olmak münâsebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontus ve Ermenistan meseleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegâne çare Türklüğün ittihâd ve hamâsetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibâtı alınması; her neye mütevakıf ise ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umûmî kongre akdi ile bütün şark vilâyetleri ve civarlarına ahvâlin açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında müsbet ve menfî gelecek cevâba nazaran kongrenin dört gün müddetle tâtilini teklif ederiz.

Mühendis Osman Nuri ve Gümüşhane Murahhası Kadırbeyoğullarından Zeki"

Uzun müzakerelerden sonra kabul edilen bu teklif kabul edilmiştir. Zeki ve Osman Nuri Beylerin bu tekliflerinin kabul görmesi, bölgede ilk silahlı bir direniş kararının alınması ve Erzurum'da bir kongre yapılmasının gündeme getirilmesi açısından önemlidir. Goloğlu, 2008: 193; Çapa, 1998: 12.

¹⁵ Selvi, 2000: 70.

huzursuzluğun kaynağı haline gelen Ermenilere karşı tedbirler alan Karabekir Paşa, bu doğrultuda hareket eden cemiyetlerle de temas halindeydi. Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum'a gönderilen 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafta Karadeniz'in Doğu kıyılarına çıkartma yapılabileceği bilgisinin yer alması üzerine Vilâyet-1 Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum'daki şubesi bir toplantı düzenlemiş ve artan tehditlere karşı millî cepheyi genişletmek adına Trabzon'a telgraf gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Telgrafta gelişen tehditlere karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği konusunda bir kongrenin düzenlenmesinin düşünüldüğü ve bu kongrede Trabzon'dan da katılım olmasının millî birlikteliğin ortaya konulması açısından önemli ve gerekli olduğu ifade ediliyordu.¹⁶ Telgrafta Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından müspet cevap verilmiştir.¹⁷ Akabinde yapılan ve

Kâzım Karabekir Paşa'nın da iki cemiyet arasında kurduğu güçlü bağın da etkisiyle¹⁸ görüşmeler oldukça olumlu ilerlemiş ve kongrenin Erzurum'da toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁹ 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan kongreye Erzurum'dan 24, Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 11 ve Trabzon'dan 17 kişi²⁰ olmak üzere toplam 57 delege katılmıştır.²¹

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan gelişmeler kongre gündeminde çeşitli vesile ve ortamlarda yoğunlukla gündeme gelmiştir. Kongrenin açılışından 4 gün önce Erzurum Kongresi'ne katılan Erzurum ve Trabzon temsilcileri M. Râif (Dinç) ve Eyyîbîzâde İzzet Bey tarafından gizli olarak kongre açılış programı taslağı hazırlanmıştı. 7 maddeden oluşan bu taslağın 6/d maddesinde Karadeniz kıyılarının müttefik güçler tarafından Rumlar ve Ermeniler namına ani bir işgal girişimine karşı alınacak vazî-

16

“30.5.335 Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cem'iyyeti'ne Irkı, dinî, tarihî vahdet ile beraber mukadderatı 'müşterek olan Trabzon ve Vilâyatı Şarkiyenin tevhidi mesai etmesi lâzım gelen am tarihî hulul etmiştir. Trabzon, vilâyetlerimizden nefes borusu ve gözü, ve buralar Trabzonun belkemiğidir. Trabzonun bizsiz, dahilî vilâyetlerimizden de Trabzonsuz yaşaması imkânsızdır. Bugün mukaddes vatanımıza göz diken muhterisler maksadlarına doğru mühim adımlar atmaktadırlar. Aramızda husule gelecek bir ittihat sâi ve emelin bütün o ihtiraslara tekabül edeceği kanaatini beslediğimizden muhterem ve hamiyetmend Trabzonlu kardeşlerimize desti uhuvvet ve muaveneti uzatmağa ve hem mukadderat olan diğer beş vilâyete beraber tevhidi mesai etmek ve ahval karşısında aynı vaziyette bulunmak ve vilâyeti şarkıye müdafaii hukuku milliye cemiyetinin Dersaadetteki merkezinin muvafakati takdirinde Erzurumda veyahut diğer mutavassıt bir vilâyette in'ikad edecek olan kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz. Bu husustaki fikir ve nazarlarının serian bildirilmesini ehemmiyetle temenni eyleriz. Hukuku sarıhamızın yar ve ağyar nazarında tecellisi bu tevhidi mesainin ilk semeresi olacağı hususunda kanaatimiz berkemaldir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti”

Karabekir, 1960: 40.

¹⁷ “Vilâyetimizde in'ikad ve birkaç gündenberi bilcümle mülhakat murahhaslarından mürekkep olarak içtima eden kongre ufkun muzlim bulutlarına karşı tedabiri lâzime ve ihtiyatkâranede bulunmak ve merkezi Erzurum vilâyeti olmak üzere vilâyatı şarkıye murahhaslarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttefiklik tahtı karara almıştır. Erzurumun vasatta ve ötedenberi maruzu mahalik

olması ve serhadde bulunması hasebile vilâyatı mezkûre arasında an'anevî, tarihî bir mevkii vardır. İçtimain orada vukuunu ve maksadı milliye vusulü için sürat husulünü şiddetle arzu eylemekteyiz. Keyfiyetin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamuretülâziz vilâyetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bihakkın temsil etmeleri için her kazanın lâakal bir murahhası bulunması esasını kabul ettikleri orada teşekkül edecek olan kongre yövmi içtimai müstacel telgrafta bildirildiği gün vilâyetimiz murahhaslarını izam eylemekte tehir etmiyecektir. Vilâyatı saire ile de bilmuhabere bu hususun temini faaliyet malûmelerinden muntazırdır. Cenabı Hakkın inayetine ve yekdiğerrine suveri adide ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadoluluların azim ve sebatına müsteniden hareket münteç-i muvaffakiyet olacağına emmiyetimiz berkemaldir.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti
Kongre Heyeti”

Karabekir, 1960: 41.

¹⁸ Dursunoğlu, 2000: 101.

¹⁹ Çağlar, 2002: 686-687.

²⁰ Trabzon Vilayeti'nden gelen temsilciler Akçaabat, Of, Sürmene, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmişlerdi. Alptekin, (1978): 38. Mahmut Goloğlu “Erzurum Kongresi” isimli eserinde Erzurum Kongresi'ne Karadeniz'den katılan temsilcileri “Pontus tehlikesini hisseden Karadenizlilerin ‘en seçme evlatları’” olarak tanımlamıştır. Goloğlu, 2008: 56.

²¹ Goloğlu, 2008: 88. İngilizlerin Erzurum Kongresi delege seçimlerini engelleme girişimlerinden dolayı 10 Temmuz olarak düşünülen kongre açılış tarihi 23 Temmuz'a ertelenmiştir. Küçük, 1995: 335.

yetin görüşülmesi önerisine yer verilmiştir. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanı M. Râif tarafından hazırlanan ancak okunmadan kalan kongre açılış konuşması müveddesinde de çoğunluğu Türk-Müslüman olan ahalinin Rum ve Ermeni gibi unsurlara ezdirilmeyeceği ifadeleriyle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki gelişmelere dikkat çekilmişti.²² Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki duruma dair kongreye katılan temsilcilerin yaklaşımını yansıtmaya açısından bu ifadeler anlamlıdır.

Erzurum kongresinin ilk gününde yapılan seçimle o gün kongre binasında bulunan 45 temsilcinin 38'inin oyuyla kongre başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki ilk nutkunda da Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmelere atıflarda bulunulmuştur.²³

Kongrenin 4. gününde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından hazırlanan 10 maddelik bir rapor gündeme gelmiştir. Bu raporda "*Her ne sûretle olursa olsun, Bir Ermeni ve Rum İstîlası'nı kırarak vaz'iyet ahzı*" maddesiyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde olası bir Rum istila girişimine karşı teyakkuz halinde olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aynı gün Program Encümeni Azası imzasıyla verilen Ruzname kılıklı Program'da da yine Karadeniz'deki hassas duruma değinilmiştir. Bu belgede Vilayet-i Sitte ile Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı'nın bir bütün olarak adedilmesi ve buralardaki millî kuvvetlerin

aynı maksat etrafında birleştirilmesi gündeme getirilmiş ve bu konu hakkında temsilciler arasında fikir alışverişinde bulunulmuştur.²⁴

Kâzım Karabekir Paşa 30 Temmuz 1335 (1919) tarihinde Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndererek "*Pontus hükûmeti teşkili hülyasiyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı*" uyarısında bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa bu dilekçeden bir hafta sonra yine Harbiye Nezareti'ne çektiği bir başka telgrafta da bölgede kurulması tasarlanan Pontus devleti için Trabzon ve Samsun havalisine akın eden çetelerden bahsederek geniş bir sahada Rumların ve Ermenilerin fiilen silahlandırıldıklarına işaret etmiştir.²⁵

Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasının ardından 7 Ağustos tarihinde yayımlanan "*Şarkî-Anadolu Müdâfa'a Hukuk Cem'iyeti Beyânnamesi*" başlıklı beyannamede de Doğu Karadeniz Bölgesi'ne özel bir yer verildiği görülmektedir. Beynamede Mondros Mütarekesi'nin ardından Ermenilerin Kafkasya içinden başlayarak Müslümanların yok edilmesi politikasıyla yayılma hazırlıkları ve Karadeniz kıyısında Pontus hayalini gerçekleştirmek amacıyla hazırlıkları yapıldığı ve yalnızca bu amaçla Rusya kıyılarından göçmen adı altında yabancı Rumların akın akın geldiğine değinilerek milletin vatanın parçalanması ve dağılma tehlikesinin farkında olduğu tespitine yer verilmiştir. Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâzığ, Van ve Bitlis'i içeren doğu illerinin hiçbir neden ve vesile ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütün olduğunun vurgulandığı beynamede her türlü işgal ve karışıklığın Rumluk ve Ermenilik oluşturmak olarak algılanacağı ve buna karşı birlikte savunma ve direnme

²² Kırzioğlu, 1993: 5, 11.

²³ Kırzioğlu, 1993: 16.

²⁴ Kırzioğlu, 1993: 51, 58. Kongrenin 26 Temmuz günlü üçüncü toplantı tutanaklarında bu konu hakkında temsilcilerin beyanlarını görüşlerini görmek mümkündür. Sivas temsilcilerinden Mehmed Fazlulah Efendi konu hakkında şu görüşleri beyan etmiştir:

"*Mâdâmki Canik Sancağı, Memâliki Osmâniyye'dendir. Diğerleri nasıl müdâfa'a olunacaksa, onu da (öyle müdâfa'a etmeliyiz). ... Sivas ne yolda müdâfa'a ediliyorsa ise de, Samsun'u da o yolda müdâfa'a ederiz. ...Canik Sancağı, (9 Mart 1919'dan beri) İ'tilâf (Devletleri) askerlerinin tahti işgalinde bulunması yüzünden, müdâfa'a edilmek icâb eder.*" Kırzioğlu, 1993: 75, 76.

²⁵ Karabekir, 1960: 99, 110.

esas kabul edilmiş, Hristiyan unsurlara egemenlik ve toplumsal dengeyi bozacak nitelikte yeni birtakım ayrıcalıkların verilmesinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir.²⁶

Görüldüğü üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmeler kongre sürecinde daima gündemde tutulmuştur. Millî dayanışma ruhu gereği burada bir oldu-bittiye müsaade edilmeyeceği çeşitli vesilelerle ifade edilmiş, kongrenin sonuç beyanmasında de bu konuya özel yer açılmıştır.

Erzurum'da kongre devam ederken İstanbul Hükûmeti tarafından 28 Temmuz 1919 tarihinde Vükela Meclisi toplantısında mevcut durumun araştırılması amacıyla Bursa-Karesi, Konya-Afyon-Antalya, Ankara-Kastamonu, Samsun-Sivas ve Trabzon-Erzurum vilâyetlerine heyetler gönderilmesi kararı alınmıştır.²⁷

Kararın alındığı günün ertesinde Meclis-i Vükela tarafından bu vilayetlere tayin edilecek kişiler belirlenmiştir. Trabzon-Erzurum vilâyetlerine Lazistan eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Mirliva Fevzi Paşa tayin edilmiştir. Mirliva Fevzi Paşa 23 Ağustos'ta Trabzon'dan ve 30 Ağustos'ta da Erzurum'dan raporlar göndermiştir. Fevzi Paşa'nın Trabzon'dan gönderdiği 23 Ağustos tarihli raporda şu bilgiler yer almaktadır:

"Trabzon'da yaptığımız incelemeler ve temaslarda bulunduğumuz kimselerin ifadelerinden şunu öğrendik ki, ... mütarekeden sonra Samsun ve Trabzon'da dahi çeteler

teşkil ve bunları muhacir namıyla Rusya'dan ve öteden beriden getirdiği Rumlarla takviye etmesi ve bu suretle buralarda bir Pontos hükümetinin teşkili fikir ve tahminini ortaya çıkarması ve Şark vilâyetlerinde de bir Ermeni hükümetinin teşkil edileceği şayiasıyla Ermeni komitelerinin malûm faciaları halkı endişeye düşürmüştü. İşte bu endişenin şevki ile maazallah ileride bu hükümetlerin kurulması halinde tamamen mahvedileceklerini muhakkak gören İslâm ahali hayatlarının son anına kadar hilâfet ve saltanat makamına olan bağlılıklarına zerre kadar hâlel getirmemek ve kottukları dakikanın hulûlüne kadar sükûn ve sükûneti muhafaza ile vatanın yüksek menfaatlerine aykırı hiçbir hal vukuuna meydan vermemek üzere hazır bulunmaya kendilerince lüzum ve ihtiyaç görmüşlerdir. Bu cihetle resmî mezuniyeti alınarak burada Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye namlarıyla bir cemiyet kurulmuştur. İzmir faciasının zuhuru üzerine bu cemiyetler Erzurum'a murahhaslar göndererek bir kongre akdetmiş ve bu hususta bazı kararlar almışlarsa da bunlardan hiçbir şey buraca henüz fiiliyat sahasına çıkmamıştır. Binaenaleyh bugün burada İslâmlardan kurulmuş siyasî hiçbir çete olmayıp bilâkis rumlar tarafından teşkil edilmiş çeteler mevcuttur. ... Görüştüğümüz kimselere merkezî hükümetin bugünkü vaziyeti ile kendi korktuklarının hakkın inayeti ile vücut bulmayacağı yolunda vaki olan beyanlarımız iyi tesir etmiştir...²⁸

Mirliva Fevzi Paşa'nın 30 Ağustos'ta gönderdiği raporda da şu ifadeler yer verilmiştir:

kumandanlardan intihap edilecek birer zattan mürekkep tahkik heyetleri teşkil edilmesi muvafık görüldü. Bu heyetlerden birinin Bursa-Karesi, diğerinin Konya-Afyon-Antalya, üçüncüsünün Ankara-Kastamonu, dördüncüsünün Samsun-Sivas ve beşincisinin Trabzon-Erzurum vilâyetleri muntakalarına gönderilmesi ve bu heyetin mülki ve askerî âzasına muhassas maaşlarından ve yol masraflarından dolaşacakları müddetçe ek tahsisat olarak ayda yüz elliser ve kâtiplere altmışar lira verilmesi ve bu heyetlere mahallerince lüzumlu tahkikatın çabuk yapılmasını ve gerek nakil vasıtalarının tedarik ve hazırlanmasının temin edilmesini, mülki ve askerî makamlardan her türlü kolaylık ve yardımın gösterilmesini Dahiliye ve Harbiye nezaretlerinden lâzım- gelenlere tebliğat yapılması kararlaştırıldı". Gökbilgin, 2011: 190, 191.

²⁸ Gökbilgin, 2011: 193, 194.

²⁶ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 2015: 23, 24.

²⁷ Hükümetin bu heyetlerin görevlendirilmesinin sebebi şu şekilde izah edilmiştir:

"... vilâyetlerde, bazı yerlerde sükûnu ve umumî asayişini bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler vukua geldiği haber alınmaktadır. Bunların mahiyeti, sebep ve sâikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat yaparak neticesini mufassal ve müşterek bir raporla bildirmek ve bu arada mühim ve müstacal göreceklere şeyleri telgrafla arz ederek icabında merkezden verilecek direktif dahilinde lüzumlu teşebbüslerde ve telkinlerde bulunmak üzere Dahiliye nezaretince mülkiye memurlarından iktidar ve liyakat sahibi seçilecek birer zat ile bunların münasip göreceklere birer kâtipten ve yine Harbiye nezaretince lüzumlu vasıfları haiz askerî

“... Buralarda muhtelif unsurlar bulunmadığından sükûn ve asayiş her yerden daha iyi olup geçinme derdi ve yarının endişesinden başka bir şey yoktur. Hulâsa, 1- Erzurum ve havalisinde teşkil olunmuş çeteler yoktur. 2- Tabur mevcutları 70 nefere düştüğünden hükümetin ve mümessillerinin malûmatı olarak dört senelik nizamiye efradından olup da muayyen tarihten sonra firar etmiş olanların celbine teşebbüs olunmuştur. Bayburt'ta askerlik dairesinden yaptığım tahkikatı ayda ancak iki nefer celb ve sevk olduğunu anladım. Şu halde asker toplanması söylentileri bundan ileri gelmiş olsa gerektir. 3- Kuvayı milliye namıyla dahi ortada mevcut bir şey yoktur. Ancak İzmir faciasına ilâveten terk olunan elviye-i salasede Ermeniler tarafından imha usulü tatbik olunduğu haberlerinin burada yayılması ve Ermenistan'ın da buralara kadar ilerleyeceği söylentileri ve endişesi, Halen evlerde ve camilerde yüzlerce yığın halinde mazlum şehitlerin manzarası. Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerini kongre halinde toplanarak kararlar almaya mecbur ettiğini, bu kongrenin hükümet nizamlarına ve medeni kanunlara uygun olduğunu söylemek lâzımdır. 4- Bütün ahali devlete ve halifelerine sarsılmaz bir halde bağlı bulunmaktadırlar ve son derece sabır ve sükûnetlerini muhafaza etmektedirler. Bu hususta buradaki ülemanın da teşekküre lâyük hizmetleri geçmektedir.”²⁹

Mirliva Fevzi Paşa'nın bölgedeki durumu olduğu gibi aktardığı bu raporların o dönem muazzam bir baskı altında olan İstanbul Hükûmeti nezdinde bir etkisinin olması pek mümkün görünmüyordu. Merkezde durum böyleyken Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Erzurum Kongresi ve sonrasındaki süreç nihaî bir hesaplaşmaya doğru evrilmekteydi.

3. Erzurum Kongresi Sonrasında Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Gelişmeler

Müttefik Güçler, Erzurum Kongresi'yle yekvücut bir şekilde mücadele siyasasını takip etmeye başlayan millî direniş hareketi karşısında Anadolu'da motive olan direnişi kırmak amacıyla birçok enstrüman

kullanmışlardır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kullanılan enstrüman ise daha ziyade Pontusçu çeteler olmuştur. Bunları canlandırmak suretiyle baskı ve tehdit mekanizmasını işletmeye çalışan müttefik güçler, bir yandan da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne askerî bir müdahale yapmak suretiyle sahada kat'i bir sonuca ulaşmayı da amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda verilen destekle bölgedeki Rum çetelerin nicelik ve nitelik bakımından önemli mesele kat etmeleri sağlanmıştır. Rusya'dan gelenlerin de katılımı ile katılımcı sayısı artan çeteler, bu şekilde daha etkili eylemler gerçekleştirmişlerdir.³⁰ Böylece Bolşevik ihtilaline kadar bölgedeki faaliyetlerinde Ruslardan yardım ve destek gören Pontusçu çeteler, konjonktür avantajını iyi değerlendirerek Rusya'nın bölgeden çekilmesi sonrasında doğan boşluğu İngiltere ve Yunanistan'ın güçlü desteği ile doldurmuşlardır.

Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde gerek bilhassa bu kongre vesilesiyle canlanan millî harekete karşı Müslüman ahalinin yaklaşımı gerekse Doğu Karadeniz Bölgesi'nin genel durumuyla ilgili yabancı temsilcilerin değerlendirmeleri devam etmekteydi.

Bölgedeki gelişmeler konusunda yabancı temsilcilerin değerlendirmelerinde bir tutarlılığın olmadığı göze çarpmaktadır. Örneğin; Karadeniz sahillerini gezen Heathcote Smith 30 Temmuz 1919'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği raporunda bölgede asayiş sorununun arttığını ve millî hareketin Anadolu'da yayılmasının bölgede faaliyet gösteren Türk çetelere moral verdiğini ifade etmiştir. Raporda ayrıca Yunan işgalcilerinin Pontus Devleti ve bağımsız Ermenistan kurulacağı yönündeki söylentileri artırdığı, bunun da Müslümanlar arasında rahatsızlığa yol açtığı ve milliyetçilerin eylemlerine zemin oluşturduğu ifadeleri yer almıştır.³¹ Raporunda Türkler ve millî direniş hareketiyle ilgili de değerlendirmelerde bulunan Smith, katliam tehdidinin

²⁹ Gökbilgin, 2011: 197, 198.

³⁰ Sarıay, 1999: 34, 35.

³¹ FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 30 Temmuz 1919, s.292-295.

Türklerin öncelikli silahı olduğu, Müslüman halkı kıskırtmak amacıyla Ermeni ve Rumların mezalim yaptıklarına dair gazetelerde haberler yapıldığı, Türklerin elinde Rus işgallerinden kalan silahların bulunduğu, Ordu, Giresun, İnebolu ve Sinop gibi İngiliz memurların olmadığı yerlerde terörün hâkim olduğu ve bunun Türkleri memnun ettiğini iddia etmiştir.³²

Yüzbaşı J. S. Perring de bölgedeki durum hakkında kaleme aldığı raporda Smith ile paralel iddialara yer vermiştir. “Hıristiyanların silah ya da mühimmat edinmesi engellenirken 15-16 yaşlarındaki Türk çocukların dahi silahlandırıldığı, Türklerin Ermenilere yönelik boykotunun onları sıkıntıya soktuğunu iddia ederek Ermenilerin bölgedeki yardım komitesinin bağışları ile önemli ihtiyaçlarını karşılamayı umduklarını ifade etmiştir.³³

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Smith ve Perring’in bu iddialarına karşın bölgede yaşayan gayrimüslimleri incitecek bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir.³⁴

Mondros Mütarekesi sonrasında Yunanistan’ın da dahil olduğu müttefik güçlerin Anadolu’ya yönelik işgal planları sahada işletilirken Erzurum Kongresi ile ulusal bağlamda kurumsallaşmaya başlayan millî direniş hareketi, ardından Sivas Kongresi’ni düzenlemiş ve nihayet Ankara’da millî meclisi açmak suretiyle bölgenin ve ülkenin yönetimini Ankara Hükûmeti’ne bırakmıştır.

3 Mayıs 1920 tarihinde ilk bakanlar kurulunu seçerek göreve başlayan Ankara Hükûmeti³⁵ bir yandan Batı Anadolu’daki Yunan işgallerine karşı mücadeleyi örgütlemeye çalışırken diğer yandan da isyan hareketlerine mesai harcamanın zorluğunu görmüştü. Bu dönemde Pontusçu çetelerin Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki artan

yıkıcı faaliyetleri, Ankara Hükûmeti’ni bu soruna öncelikle bir çözüm bulmaya sevk etmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa meclisteki bir konuşmasında “Mondros Mütarekesi’nden itibaren Karadeniz bölgesinde cereyan eden hadiselerin nazik bir hal aldığı ve bölgedeki Müslümanlara esareti reva gören gelişmeler karşısında acil müdahaleye ihtiyaç duyulduğunu” ifade ederek³⁶ bu sorunun önemine dikkat çekmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki sorunun çözümünü öncelikli gündemine alan Ankara Hükûmeti bu doğrultuda Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Pontusçu faaliyetler karşısında Merkez Ordusu ismiyle bir ordu kurulması kararı almış³⁷ ve 1921 sonbaharından itibaren bu konuda netice almayı başarmıştır.³⁸ Askerî nitelikli bu tedbirlere ek olarak alınan adlî ve idarî tedbirlerin de neticesinde Doğu Karadeniz Bölgesi’nde adeta kangren halini alan bu sorun kesin olarak gündemden çıkarılmıştır.

Sonuç

Anadolu’nun kuzeydoğu ve doğu bölgeleri Birinci Dünya Savaşı’nda tarihte büyük izler bırakan Rus işgalini yaşamıştı. Bu işgal sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesi’nin büyük bir bölümünde Ermenilerle birlikte bölgede bir Pontus devleti kurma düşüncesinde olan ayrılıkçıların neden olduğu bir kargaşa ortamı yaşanmıştı. Bu dönemdeki gelişmeler aynı zamanda Ermeni ve Pontusçu Rumların Millî Mücadele döneminde bölgede yürüttükleri faaliyetlerin de temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrıldığını belgeleyen Mondros Mütarekenamesi aynı zamanda Osmanlı topraklarının tasfiyesi ve paylaşımı sürecinin de bir belgesi niteliğindedir. Bu mütareke ile başlayan ve Lozan Antlaşması’na kadar devam eden dönem Anadolu açısından tam anlamıyla bir hayat-memat

³² FO, 608/113, Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 24 Temmuz 1919, s.300-303.

³³ FO, 608/113, No: Dn. 385/1/16, No: 1422/5057/1, 25 Temmuz 1919, s.311-321.

³⁴ LCM, *The Papers of Mark L. Bristol*, c. II, 25 Temmuz 1920.

³⁵ Sarıhan, 1986: 28.

³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, D. 1, Cd. 1, İkinci İctima, 24.4.1336 (1920), s. 9.

³⁷ Balcıoğlu, 2003: 9, 15.

³⁸ Yerasimos, 2002: 415, 416.

mücadelesine sahne olmuştur. Sadece Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri özelinde değil aynı zamanda ulusal ölçekte bir anlam ve öneme haiz olan kongre bu yönüyle yerel ittifaklardan millî bütünleşmeye yönelişi de ifade etmektedir. Anadolu'nun kaderinin belirlendiği bir dönemde düzenlenen ve bu dönemin en önemli dönüm noktalarından biri olan Erzurum Kongresi toplanış şekli ve faaliyet alanı bakımından yerel karakterli olmakla beraber kongre sonrasında yayımlanan beyanamedeki esaslar itibarıyla millî niteliktedir.

Erzurum Kongresi beyanamesinde de açıkça yer aldığı üzere kongrenin önemli gündem maddelerinden biri de Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki gelişmeler olmuştur. Bölgede Ermenilerin ve Pontusçu Rumların işgal olaylarına zemin hazırlama amaçlı faaliyetlerine karşı kongrede verilen güçlü birliktelik mesajı ve irade beyanı kongre sonrasındaki dönemde sahada da kısa sürede sonuç alacak bir noktaya ulaşmıştır.

Mayıs 1919-Nisan 1920 tarihleri arasında Samsun, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara'da şekillenen ve teşkilatlanma bakımından önemli bir mesafe alan millî direniş hareketi Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde oynanmak istenen oyunları bozmuş ve bu minvalde hazırlanan projeleri akamete uğratmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Library of Congress Archive

The National Archives

Resmî Yayınlar

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri

Tetkik Eserler

Alptekin, Coşkun, (1978), "Erzurum Kongresi", *Atatürk Dergisi*, 1/1, s.35-49.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), (2003), 2, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Balcıoğlu, Mustafa, (2003), *İki İsyan; Koçgiri, Pontus, Bir Paşa; Nurettin Paşa*, İstanbul: Babil Yayınları.

Baykara, Tuncer, (1985), *Millî Mücadele (1918-1923)*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Beyoğlu, Süleyman, (1999), "Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Çağlar, Günay, (2002), "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilâyât-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin İlişkileri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası, Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, I, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 679-696.

Çapa, Mesut, (1993), *Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

_____, (1998), *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____, (2000), "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", *19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999); Bildiriler*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 53-66.

Demirbaş, Bülent, (1985), "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, s. 110-119.

Dursunoğlu, Cevat, (2000), *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara: Kaynak Yayınları.

Erdeha, Kâmil, (1975), *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ezherli, İhsan, (1998), *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Goloğlu, Mahmut, (2008), *Erzurum Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip, (2011), *Milli Mücadele Başlarken; Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökçen, Salim, (2006), *Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1919-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Karabekir, Kâzım, (1960), *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Küçük, Cevdet, (1995), "Erzurum Kongresi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, s. 335-337.

Meram, Ali Kemal, (1969), *Türk-Rus İlişkileri Tarihi: Mustafa Kemal'den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal'e Mektuplar ve Millî Mücadele*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi.

Miralay Mehmed Arif Bey, (1987), *Anadolu İnkılabı; Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul: Arba Yayınları.

Sarıhan, Zeki, (1986), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, Ankara: Öğretmen Yayınları.

Sarınay, Yusuf, (1999), "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Pontus Politikası", içinde, *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, s.1-77, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Selvi, Haluk, (2000), *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tanör, Bülent, (1985), "Milli Mücadele'de Kongreler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, s. 1137-1150.

Tansel, Selahattin, (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (2015), *Milli Egemenlik Belgeleri*, Ankara: TBMM Basımevi.

Türk İstiklâl Harbi I, (1962), *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.

Yerasimos, Stefanos, (2002), *Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 5. Baskı, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.